

УДК 378.35:37.013.77:374.1

М 38

Світлана МАЩАК

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА У СФЕРІ ВИХОВАННЯ ТА РОЗВИТКУ ШКОЛЯРІВ

У статті здійснено аналіз та обґрунтування теоретичних аспектів дослідження професійної компетентності майбутнього педагога у сфері виховання і розвитку школярів, представлено модель формування професійної компетентності майбутнього вчителя у сфері виховання і розвитку, комплекс методик вивчення психолого-педагогічних аспектів проблеми.

***Ключові слова:** професійна компетентність, виховання, розвиток, навчання, професіограма.*

Постановка проблеми. Проблема навчання, виховання і розвитку майбутніх поколінь залишається одним із пріоритетних напрямів досліджень психолого-педагогічних наук. Її розв'язання значною мірою залежить від професійної підготовки майбутнього вчителя в умовах вищого педагогічного закладу, відповідності сформованості усіх складових професійної компетентності вимогам професії педагога. Розробка цієї проблеми пов'язана у психології із з'ясуванням закономірностей формування і розвитку особистості педагога-професіонала, механізмів, моделей, шляхів і засобів обґрунтованого становлення на шляху професіоналізації. Дослідження професійної компетентності майбутнього педагога у сфері виховання та навчання школярів має важливе теоретичне значення, дає змогу

обґрунтувати основні тенденції психолого-педагогічного супроводу оволодіння майбутніми студентами педагогічного університету професійними компетенціями [4]. Однак не менш актуальним є прикладний аспект дослідження проблеми: побудова моделі компетентного фахівця педагогічного університету, визначення умов забезпечення розвивального середовища для набуття студентами провідних знань, умінь і навичок виховання учнів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження суб'єкта педагогічної діяльності має у психолого-педагогічній літературі системний і багатоплановий характер. Упродовж останніх років здійснено чимало досліджень у галузі професійної компетентності вчителя вітчизняними та зарубіжними науковцями, проведено моніторинг її розвитку провідними українськими педагогами та методистами, досліджено окремі системоутворювальні компоненти.

Аналізуючи поняття “професійна компетентність”, слід зауважити, що Н.В. Кузьміна [3], Л.М. Мітіна [5], О.В. Сластьонін [9] дотримуються думки, що саме через педагогічні вміння та психологічну готовність можна виявити структуру професійної компетентності педагога. Професійна компетентність охоплює такі базові характеристики, як знання, вміння, навички, норми, досвід педагогічної діяльності, які, зі свого боку, забезпечують особистісний і професійний саморозвиток, самовдосконалення і визначають акмеологічну культуру. І. Бех, В. Бондар, Н. Дергунова, Л. Долинська, Н. Іванцова [2], В. Семиченко, Н. Чепелева, В. Шуляр [11] та багато інших науковців вважають, що володіння майбутніми педагогами теоретичними знаннями веде їх на шлях активного творення інформації, матеріальними формами яких є знання, вміння, обсяг навичок, активність, індивідуальність, комунікативність, тактовність, єдність теоретичної і практичної підготовки, певний напрям професіоналізації, доброзичливість, адекватність планування, само-навчання, індивідуальність, самоосвіта. На думку Н. Іванцової [2], збалансоване поєднання особистісних індивідуальних та професійних рис є основою становлення професійно компетентного вчителя.

Незважаючи на значне зацікавлення науковців питаннями професійної підготовки майбутніх педагогів, проблема формування і розвитку цього системного феномену у сфері підготовки їх до виховання і самовиховання, розвитку та саморозвитку школярів як у теоретичному, так і в практичному планах залишається недостатньо дослідженою. Психолого-педагогічні здобутки демонструють відсутність єдиного методологічного та теоретичного обґрунтування моделі супроводу оволодіння студентами основами професійної компетентності, технології її формування у сфері виховання та розвитку педагогом учнів.

Мета статті – розкрити підходи до дослідження проблеми професійної компетентності майбутнього педагога у сфері виховання та розвитку школярів, обґрунтувати необхідність застосування методик дослідження та створення моделі професійно компетентного майбутнього вчителя у сфері виховання і розвитку школярів.

Концептуальні ідеї дослідження ґрунтуються на визнанні, що розвиток і формування професійної компетентності студента педагогічного університету у сфері виховання та самовиховання, розвитку і саморозвитку школярів є важливою детермінантою майбутньої професійної діяльності. Психолого-педагогічний супровід оволодіння студентами педагогічного університету основами цієї професійної компетентності – цілеспрямована, комплексна діяльність, що передбачає наявність теоретичних знань та врахування закономірностей виховання і розвитку школярів різного віку, оволодіння інтегрованими знаннями із психології, педагогіки, методики викладання фахових предметів, уміння їх застосовувати у реальних ситуаціях взаємодії з одногрупниками, батьками, викладачами, вчителями і учнями під час проходження педагогічної практики в школі, нових ситуаціях спілкування, що забезпечують розвиток особистих і професійних якостей майбутнього педагога.

Дотримуємося підходу, що професійна компетентність майбутнього вчителя у сфері виховання, навчання і розвитку є складною особистісно-професійною системною якістю, яка забезпечує на особистісному рівні самоорганізацію відповідно до вимог

професійної діяльності і виявляється в актуальному стані у різних формах компетенцій (психологічної, педагогічної, інформаційної тощо). Вони формуються, поглиблюються, вдосконалюються або ж активно розвиваються, зазнають регресивних тенденцій впродовж навчання в бакалавраті, магістратурі, реалізації виховних технологій викладачами педагогічного закладу, взаємодії із широким соціальним оточенням – батьками, родиною, друзями, вчителями та учнями, засвоєнням морально-духовних цінностей суспільства. Зміст окреслених складових зумовлюється особливостями педагогічної діяльності та професійного зростання вчителя на етапі підготовки у виші.

Розглядаючи завдання виховання особистості, основні напрями діяльності педагога у сфері виховання та психологічні основи керівництва процесом виховання, поділяємо думку М.В. Савчина, що виховання спрямовує розвиток суб'єктивного світу дитини, сприяє усвідомленому прийняттю нею системи цінностей – суспільних, життєвих, моральних, духовних, становленню самостійності у розв'язанні складних духовних і моральних колізій відповідно до позитивних зразків, ідеалів суспільства [7, 89]. Виховання особистості передбачає взаємопов'язану діяльність сім'ї, школи та усіх соціальних інститутів, реалізується у процесах діяльності особистості, а її становлення та розвиток повинні бути представлені як добре організований процес, ефективність якого значною мірою залежить від послідовного керування ним на всіх етапах онтогенезу. Саме педагог, організовуючи взаємодію з учнями, включає їх до різних видів діяльності – спілкування, пізнання себе та інших – повинен враховувати внутрішні умови, механізми, закономірності функціонування емоційно-вольової, спонукальної сфери, особливостей розвитку свідомості та самосвідомості учнів різного віку, функціонування групи і різноманітних групових феноменів. Учитель здатний не тільки цілеспрямовано впливати на поведінку та діяльність особистості, але й забезпечувати умови для розвитку і самовиховання своїх вихованців. У створенні ситуацій виховання та організації виховної роботи з школярами необхідно дотримуватися важливого принципу: будь-яка системна якість особистості (доброта, чесність,

толерантність, вірність) існує лише у контексті цілісної структури особистості, в поведінці, системі поглядів і переконань, спілкуванні та взаємодії із суспільним оточенням [6; 7; 8; 9].

З огляду на це, моделі виховної та розвивальної діяльності педагога, що розроблені М.В. Савчиним і представлені у концепції виховання, навчання та розвитку вчителя, дають змогу найбільш цілісно і комплексно представити професійну компетентність майбутнього вчителя і обґрунтувати методологічні засади нашого дослідження.

МОДЕЛЬ

виховної діяльності педагога

Рис. 1. Модель виховної діяльності вчителя (за М.В. Савчиним)

Розглядаючи питання розвитку особистості школяра, поділяємо думку М.В. Савчина, що вчитель повинен забезпечувати особистісний, психічний і соціальний розвиток учнів, враховуючи мету та завдання розвивальної взаємодії у системі “вчитель – учень – батьки – суспільство”. Адже основні концепції психічного і особистісного розвитку об’єднує теза про те, що у психічному та особистісному становленні школяра навчання є важливим чинником

формування інтелекту, стійких моральних, естетичних, етичних почуттів, а взаємодія зовнішніх виховних впливів та внутрішніх змін у мотивах, потребах, системі цінностей особистості дитини стимулює самовиховання і створює підґрунтя для цілеспрямованого розвитку у всіх рядах – фізіологічному, соціальному, моральному, духовному, культурному.

МОДЕЛЬ

діяльності педагога із забезпечення особистісного, психічного і соціального розвитку дітей та школярів

Рис. 2. Модель розвивальних аспектів діяльності педагога (за М.В. Савчиним)

Розвиток особистості студента є безперервним процесом, що охоплює творчий, духовний, виховний, педагогічний, моральний, інтелектуальний потенціал майбутнього педагога. Якщо максимально розвивати його інтелектуальний і творчий потенціал, навчити адекватно сприймати навколишній світ, визначати своє місце у системі людських взаємин та навколишнього світу, тоді максимально будуть реалізовані усі особистісні і професійні смисли. Найвищого результату у вихованні учнів майбутній педагог досягатиме, враховуючи різноманітність власної емоційно-вольової регуляції,

забезпечуючи високий рівень розвитку психічного здоров'я, моральних орієнтирів духовного життя. Це сприятиме самоактуалізації особистості в освітньому процесі та ефективній навчально-виховній діяльності або його розвитку у студента як майбутнього вихователя. Низка досліджень, проведених у психології та педагогіці демонструють той факт, що, опановуючи професію, студенти не відчують себе повністю самоактуалізованими, самореалізованими та самодостатніми. Адже з першого до п'ятого курсу вони постійною уточнюють для себе, співвідносять зміст власної професійної діяльності зі сенсом особистого життя, особливостями взаємодії сімейних, родинних, національних, шкільних, освітніх традицій та програмою самовиховання і саморозвитку. Тому поділяючи концепцію самоактуалізації студента, запропоновану О.В. Самаль, розглядаємо розвиток майбутнього педагога як єдність трьох взаємопов'язаних компонентів – мотиваційного, ціннісного та функціонально-регулятивного [8, 302]. *Мотиваційний* (мотиваційно-потребовий) свідчить про мотиваційну спрямованість студента на особистісне і професійне зростання, готовність до реалізації успішної професійної діяльності; *ціннісний* (ціннісно-смісловий) представлений чіткими продуктивними змістовими життєвими орієнтаціями, зв'язками особистісних і професійних цілей, системи цінностей і прагненням їх особистісно реалізовувати у соціально сприйнятій формі; *функціонально-регулятивний* забезпечує позитивне ставлення студента до освітнього процесу, майбутньої виховної та навчальної діяльності щодо розвитку школярів і охоплює рефлексію, позитивне ставлення до себе, креативність і відповідальність у майбутній педагогічній діяльності. Вважаємо, що кожен із цих компонентів є важливим у процесі професіоналізації майбутнього педагога та конструюванні моделі його виховної діяльності й розвитку школярів, а отже, потребує спеціального емпіричного вивчення як взаємозалежної характеристики професійної компетентності.

У нашому дослідженні вивчення проблеми виховання і розвитку відбувається у контексті запропонованих моделей та концепцій М.В. Савчина. Тому психолого-педагогічний супровід оволодіння

студентами професійною компетентністю у сфері виховання і розвитку школярів потребує детального вивчення не тільки з огляду на структуру її системних компонентів, але й із врахуванням тенденцій навчання, виховання та розвитку особистості майбутнього фахівця.

Застосування взаємопов'язаних методик і методів дослідження, а зокрема теоретичного аналізу, синтезу, порівняння, узагальнення, систематизації, дали змогу з'ясувати особливості організації виховання, навчання, розвитку майбутніх педагогів, визначити організаційні, психолого-педагогічні умови розвитку професійної компетентності студентів педагогічного університету [4]. Методи спостереження, анкетування, опитування, тестування, бесіда призначені для вивчення проблем особистісного розвитку студентів та узагальнення практичного досвіду роботи вчителів, психологів, методистів у цьому напрямі дослідження проблеми. Окреслена група діагностичних методів також дає можливість вивчати динаміку змін в особистісному та професійному зростанні студентів впродовж усіх років навчання в педагогічному університеті, прогнозувати лінії, шляхи професійного розвитку, його умови та передумови, механізми функціонування та будувати програму виховання, самовиховання, розвитку особистості студента як професіонала.

Відповідно до положення, що у психологічному і особистісному становленні дитини виявляються такі закономірності розвитку психіки, як безперервність, інтегративність, системність, компенсаторність, сенситивність, функціонування несвідомого [7, 64], конструюючи розвиток особистості студента як майбутнього вихователя та педагога, враховуючи умови і можливості психодіагностичного дослідження ми визначили зміст програми емпіричного дослідження. До неї увійшли: самотест “Шляхи розвитку”, “Опитувальник Кеттелла”, анкети “Учитель – учні”, “Оцінка стилю педагогічного спілкування”, “Ставлення до педагогічної професії”, авторська анкета, методика діагностики мотиваторів соціально-психологічної активності особистості, модифікований варіант опитувальника В.Л. Зливкова “Особистісна та рольова ідентифікація вчителя”,

методика “Групова оцінка особистості вчителя”, методика оцінки виховної роботи. Доцільно запропонувати блок методик для вивчення особистісного і професійного зростання викладачів педагогічного університету з метою вияву проблем та перспектив, які пов’язані із організацією навчально-виховної роботи зі студентами, професійного вигорання і формування особистості майбутнього педагога-вихователя. Усі зазначені методики, а зокрема, анкети, повинні пройти апробацію у процесі пілотажного опитування респондентів, а їх наповнення враховуватиме спеціальність та напрям підготовки студентів.

Комплексний підхід до емпіричного дослідження сприятиме ґрунтовному вивченню окреслених питань та дасть змогу розробити модель і програму психолого-педагогічного супроводу оволодіння студентами професійною компетентністю у сфері виховання та розвитку школярів.

Висновки. Отже, сучасний стан розвитку системи освіти дає підставу означити її як соціальний інститут виховання, навчання, самовиховання, самонавчання, самоосвіти, розвитку та саморозвитку особистості в контексті культури. Освіта сприяє формуванню різноманітних компетенцій, орієнтує особистість на сприйняття соціокультурних норм і цінностей, викликає потребу самостійного засвоєння досягнень цивілізації. Повноцінна освіта завжди є проекцією культурних вимог і суспільних запитів певного часу і неможлива без гармонійної взаємодії педагога та особистості дитини, учня, студента. З огляду на це, професійна компетентність майбутнього вчителя у сфері виховання та розвитку школярів – системна і комплексна якість, що формується впродовж усіх років навчання студента у педагогічному університеті, сприяє формуванню повноцінного гармонійного внутрішнього світу професіонала на початкових етапах професіоналізації і забезпечується несуперечливим поєднанням умов для інтелектуального, морально-духовного, фізіологічного, соціального рядів розвитку.

Окреслені основні теоретичні положення не дають змоги цілісно розглянути проблему професійної компетентності майбутніх вчителів

у сфері виховання та розвитку школярів, але сприяють визначенню у контексті порушеної теми *перспективу* дослідження – здійснити експериментальне вивчення проблеми психолого-педагогічного супроводу оволодіння майбутніми педагогами професійною компетентністю у сфері виховання та розвитку школярів.

Література

1. Анцыферова Л.И. Методологические проблемы психологи развития / Л.И. Анцыферова // Принцип развития в психологии. – М. : Наука, 1978. – С. 3 – 20.
2. Іванцова Н.Б. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя в умовах вищого навчального закладу / Н.Б. Іванцова // Формування професійної компетентності вчителя в умовах вищого навчального закладу : наук. посібник / за заг. ред. С.І. Якименко. – К. : Видав. Дім “Слово”, 2011. – С. 17 – 22.
3. Кузьмина Н.В. Акмеологическая теория повышения качества подготовки специалистов образования / Н.В. Кузьмина. – М. : Высшая школа, 2001. – 144 с.
4. Мащак С. Психолого-педагогічні аспекти розвитку професійної компетентності майбутніх педагогів у сфері навчання на самонавчання / С. Мащак // Проблеми гуманітарних наук : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Н. Скотна, О. Галян та ін. – Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2013. – Випуск 30. Психологія. – С. 7.
5. Митина Л.М. Профессиональная деятельность и здоровье педагога : [учебное пособие] / Л.М. Митина, Г.В. Митин, О.А. Анисимова / под общ. ред. Л.М. Митиной. – М. : Издательский центр “Академия”. – 368 с.
6. Савош Г.П. Особистісно орієнтоване виховання – нова освітня філософія / Г.П. Савош // Вища освіта України. – 2006. – № 1, додаток. – С. 29 – 34.
7. Савчин М.В. Педагогічна психологія / М.В. Савчин. – К. : Академвидав, 2007. – 424 с.
8. Самаль Е.В. Влияние учебно-воспитательного процесса на личностную самоактуализацию педагога и студента / Е.В. Самаль // Человек. Цивилизация. Культура : тез. докл. 10-й межвузовской науч.-теор. конф. / ред. совет: А.Н. Алпеев и др. – Минск : ЗАО “Веды”, 2005. – С. 301 – 307.
9. Слостенин В.А. Педагогика профессионального образования / В.А. Слостенин. – М. : Издательский центр “Академия”, 2004. – 348 с.
10. Ціннісно-смісловий універсам людини : [монографія] / за ред. О.О. Сердюк. – Донецьк : ТОВ “Юго-восток, Лтд”, 2007. – 290 с.
11. Шуляр В.І. Модель професійно-фахової компетентності сучасного вчителя в умовах неперервної освіти / В.І. Шуляр // Формування професійної компетентності вчителя в умовах вищого навчального закладу : наук. посібник / за заг. ред. С.І. Якименко. – К. : Видавничий дім “Слово”, 2011. – С. 106.

12. Ярмакеев И.Э. Моделирование личности современного учителя: ценностно-смысловой аспект / И.Э. Ярмакеев. – Казань : Изд-во Казанского ун-та, 2004. – 424 с.

References

1. Ancyferova L.I. Metodologicheskie problemy psihologii razvitija / L.I. Ancyferova // Princip razvitija v psihologii. – M. : Nauka, 1978. – S. 3 – 20.

2. Ivancova N.B. Formuvannja profesijnoi' kompetentnosti majbutn'ogo vchytelja v umovah vyshhogo navchal'nogo zakladu / N.B. Ivancova // Formuvannja profesijnoi' kompetentnosti vchytelja v umovah vyshhogo navchal'nogo zakladu : nauk. posibnyk / za zag. red. S.I. Jakymenko. – K. : Vydav. Dim “Slovo”, 2011. – S. 17 – 22.

3. Kuz'mina N.V. Akmeologicheskaja teorija povyshenija kachestva podgotovki specialistov obrazovanija / N.V. Kuz'mina. – M. : Vysshaja shkola, 2001. – 144 s.

4. Mashhak S. Psihologo-pedagogichni aspekty rozvytku profesijnoi' kompetentnosti majbutnih pedagogiv u sferi navchannja na samonavchannja / S. Mashhak // Problemy gumanitarnyh nauk : zbirnyk naukovyh prac' Drogobyc'kogo derzhavnogo pedagogichnogo universytetu imeni Ivana Franka / Red. kol. N. Skotna, O. Galjan ta in. – Drogobych : Redakcijnno-vydavnychjy viddil DDPU imeni Ivana Franka, 2013. – Vypusk 30. Psihologija. – S. 7.

5. Mitina L.M. Professional'naja dejatel'nost' i zdorov'e pedagoga : [uchebnoe posobie] / L.M. Mitina, G.V. Mitin, O.A. Anisimova / pod obshh. red. L.M. Mitinoj. – M. : Izdatel'skij centr “Akademija”. – 368 s.

6. Savosh G.P. Osobystisno orijentovane vyhovannja – nova osvittnja filozofija / G.P. Savosh // Vyshha osvita Ukraї'ny. – 2006. – № 1, dodatok. – S. 29 – 34.

7. Camal' E.V. Vlijanie uchebno-vospitatel'nogo processa na lichnostnuju samoaktualizaciju pedagoga i studenta / E.V. Samal' // Chelovek. Civilizacija. Kul'tura : tez. dokl. 10-j mezhvuzovskoj nauch.-teor. konf. / red. sovet: A.N. Alpeev i dr. – Minsk : ZAO “Vedy”, 2005. – S. 301 – 307.

8. Savchyn M.V. Pedagogichna psihologija / M.V. Savchyn. – K. : Akademvydav, 2007. – 424 s.

9. Slastenin V.A. Pedagogika professional'nogo obrazovanija / V.A. Slastenin. – M. : Izdatel'skij centr “Akademija”, 2004. – 348 s.

10. Cinnisno-smyslovyj universam ljudyny : [monografija] / za red. O.O. Serdjuk. – Donec'k : TOV “Jugo-vostok, Ltd”, 2007. – 290 s.

11. Shuljar V.I. Model' profesijno-fahovoi' kompetentnosti suchasnogo vchytelja v umovah neperervnoi' osvity / V.I. Shuljar // Formuvannja profesijnoi' kompetentnosti vchytelja v umovah vyshhogo navchal'nogo zakladu : nauk. posibnyk / za zag. red. S.I. Jakymenko. – K. : Vydavnychjy dim “Slovo”, 2011. – S. 106.

12. Jarmakeev I.Je. Modelirovanie lichnosti sovremennogo uchitelja: cennosno-smyslovoj aspekt / I.Je. Jarmakeev. – Kazan' : Izd-vo Kazanskogo u-ta, 2004. – 424 s.

Мащак Светлана. Теоретические аспекты исследования профессиональной компетентности будущего педагога в области воспитания и развития школьников. В статье анализируются и обоснованы теоретические аспекты исследования профессиональной компетентности будущего учителя в области воспитания и развития школьников, представлено модель профессиональной компетентности будущего учителя в области воспитания и развития школьников, комплекс методик изучения психолого-педагогических аспектов проблемы.

Ключевые слова: профессиональная компетентность, воспитание, развитие, обучение, профессиограмма.

Mashchak Svitlana. Theoretical foundations of the professional competence research of a future teacher in the field of pupils' education and development. In the article we have analyzed the theoretical aspects of the professional competence study of future teachers in the field of pupils' education and development and presented the model of professional competence of future teachers in the field of pupils' education and development; and methods of studying complex psychological and pedagogical aspects of the problem.

Keywords: professional competence, education, development, profессиogram.